CZU: 342.731

ASPECTE CONCEPTUALE PRIVIND LIBERTATEA DE RELIGIE ȘI LIBERTATEA DE CONȘTIINȚĂ

Alina IORDACHESCU,
doctorandă, Universitatea de Stat din Moldova

Acest articol discută dificultățile cu care ne confruntăm în definirea exactă și în detaliu a conștiinței și religiei - în condițiile unei diversități religioase extinse. Conceptele de conștiință și religie nu trebuie să fie părtinitoare față de religiile "occidentale", creștine sau alte religii existente. În acest articol, încercăm să demonstrăm că avem nevoie de un astfel de concept pentru scopuri practice și științifice, cu scopul de a pune capăt legăturii dintre sociologia "modernă" a religiei și o filosofie politică predominantă a "conștiinței" care a legitimat "secularizarea societăților" și a dus la apariția unui "stat secular". Prin urmare, în articol se discută dacă este posibil să se dezvolte concepte critice privind libertatea de religie și libertatea de conștiință, precum și raportul acestora între ele. La fel, dacă este posibil ca aceste concepte să primească o înțelegere universal acceptată de toate statele, dincolo de interpretările istorice care vin din cultura occidentală, din creștinism, catolicism, ortodoxism sau protestantism.

Cuvinte-cheie: conștiință, libertatea conștiinței, religie, libertatea de religie.

CONCEPTUAL ASPECTS ON THE FREEDOM OF RELIGION AND FREEDOM OF CONSCIOUSNESS

Alina IORDACHESCU,
PhD student,State University of Moldova

This paper discusses the difficulties we encounter in working out with care and detail – in conditions of extensive religious diversity – a concept of conscience and religion that is not based towards „Western", Christian or other religions. Yet, it alsotries toshow that we need such a concept conscience for practical and scientific purposes. With the aim of ending the unhappy relationship between „modern" sociology of religions and a predominant political philosophy of conscience that has uncritically legitimized the „secularization of societies" and a pretended „secular state"/politics, the paper discusses whether it is possible to develop critical concepts of religion and conscience. Similarly, if it is possible for these concepts to receive a universally accepted understanding of all states, different from the historical interpretations of Western culture, Christianity, Catholicism, Orthodoxy or Protestantism.

Keywords: conscience, freedom of conscience, religion, freedom of religion.

Introducere. O bună perioadă de timp, teoreticienii din domeniul dreptului nu au făcut o distincție, de principiu, cu privire la relația dintre *religie* și *conștiință* chiar dacă, unul sau ambele concepte ar trebui să fie eligibile pentru interpretări de ordin legal. Mulți teoreticieni, care susțin conceptul de libertate religioasă, susțin simultan și libertatea conștiinței fără a distinge clar o limită de interpretare între cele două concepte. Într-adevăr, uneori pare că se confundă în mod deliberat aceste două concepte.

Astfel, unii teoreticieni susțin că există motive întemeiate pentru a proteja o noțiune largă a libertății de religie, dar invocă și motive pentru a proteja libertatea de conștiință, în general. Alți autori sugerează că legile aplicabile *libertății de religie* și *libertății de conștiință* nu se extind pentru a exclude obiecțiile legate de interpretare a termenilor în sine "*religie*" și "*conștiință*", cu atât mai mult cu cât, unele curente de gândire diferă de sensul obișnuit al credinței religioase și atunci, se pune în discuție aspecte care cad sub incidența neclarităților de ordin conceptual.

În alte surse, se susține că oportun este să vorbim despre *conștiință religioasă*, fapt ce ar cumula cele două concepte, care par a fi interpretabile. Prin urmare, se poate de vorbit de o libertate de conștiință religioasă și nereligioasă sau ambele, care trebuie protejate prin lege. În acest sens, mulți autori concluzionează că este neloial și nelegal să se acorde o mai mare importanță pentru *conștiința religioasă* fără a extinde drepturile, de asemenea, pentru *conștiința nereligioasă*.

Aceste dezacorduri au mai multe surse. În primul rând, clauzele religiei sunt incluse în Constituțiile statelor și protejează în mod expres "*religia*", în special, religia majorității. Cu toate acestea, autorii occidentali și din alte state dezvoltate (SUA, Canada) utilizează termenii de libertate religioasă și libertatea de conștiință paralel, cu sensuri interschimbabile.

"*Conștiința*" a fost ceva de genul unei *cutii negre*, pentru că în cele din urmă, în tradiția morală occidentală, "*conștiința*" a fost o noțiune filosofică, viu discutată secole la rând, cu semnificații diferite pentru diferiți filosofi.

Rezultatul unui segment atât de mare de interpretări pe parcursul a mai multor secole, dar, poate fi vorba și de începuturile școlilor filosofoce grecești antice, aduce cu sine o tulburare conceptuală în domeniul științelor juridice.

În cele din urmă, ne vom întreba: sunt religia și conștiința același lucru? Sunt aceleași lucruri în scopul libertății? Dacă nu, cum se raportează conceptele între ele și cum protejează pe cei vizați?

Rezultate și discuții. Recent, a existat un nivel sporit de interes expri-

mat în comunitatea ştiinţifică în explorarea şi dezvoltarea unei înţelegeri adecvate a libertăţii conştiinţei din punct de vedere juridic, întrucât societatea occidentală, dar şi cea din Europa de Est devine din ce în ce mai diversă şi mai complicată. Prin urmare, societatea intră în ceea ce ar putea fi numită, o societate "*post-secular*ă", iar cultivarea unei mai bune înţelegeri a protecţiei juridice existente pentru a proteja *credinţa manifestată* este de importanţă vitală.

Acest lucru a condus la o serie de sugestii cu privire la felul în care credinţele *non-religioase* ar putea fi protejate în constituţiile statelor. De exemplu, Haigh şi Bowal[1] sugerează că libertatea de conştiinţă ar trebui invocată pentru a proteja persoanele care au fost vătămate în vreun drept al său. În plus, în urma deciziei Curţii Federale din 2002 din Maurice, vegetarianismul a devenit un pretendent principal al protecţiei constituţionale pus sub libertatea conştiinţei. Aceste argumente, care propun noi protecţii şi contestă hotărârile judecătoreşti din trecut, sugerează că *conştiinţa* ca şi *libertate* devine din ce în ce mai relevantă şi mai complexă. Definirea acestei *libertăţi* nu poate decât să contribuie la înţelegerea noastră a ceea ce constituie *credinţă fundamentală* dincolo de limitele *religiei*. Prin urmare, multe state, printre care şi Republica Moldova, se axează, în principal, pe termenul de libertate de conştiinţă, care nu exclude *libertatea de religie*, ci o presupune ca parte componentă a interpretării conceptuale.

În comunitatea academică s-au făcut contribuţii substanţiale la înţelegerea *libertăţii conştiinţei.* Haigh, în special, a făcut paşi importanţi în deslușirea *libertăţii de conştiinţă*. Teza sa pe această temă, precum şi activitatea sa cu Bowal şi Kislowicz, a servit drept o importantă sursă de orientare în diversitatea conceptuală a noţiunilor legate de credinţă şi protejarea juridică a acestora.

În mod similar cu autorii menţionaţi mai sus, Maclure şi Taylor[4] au dedicat o importanţă semnificativă pentru a aborda problema *conştiinţei*. În special, contribuţiile lor comune în cartea *Secularism şi libertatea conştiinţei* (2011) reprezintă una dintre primele discuţii susţinute privind libertatea conştiinţei în literatura de specialitate juridică.

În ciuda acestor limitări din literatură şi a deficitului global de interpretare a libertăţii de conştiinţă raportat la religie şi la credinţa religioasă, există o serie de teme importante care pot fi dezbătute în ceea ce priveşte relaţia dintre *libertatea conştiinţei* şi *libertatea religioasă*. Mai exact vom rezuma că, există cinci teme principale pe care savanţii îşi construiesc diversele interpretări ale conştiinţei. Aceste teme au atins un nivel de acceptare în literatura de specialitate şi au format majoritatea discuţiilor recente despre libertatea conştiinţei. Aceste cinci teme sunt, după cum urmează:

1. Libertatea conştiinţei reprezintă o categorie mai mare în care libertatea religiei este limitată.

2. Libertatea conştiinţei este derivată din libertatea religioasă.

3. Libertatea conştiinţei reprezintă credinţele non-religioase, în timp ce religia protejează credinţele religioase.

4. Libertatea conştiinţei protejează aspectele comunitare şi instituţionale ale religiei, în timp ce libertatea religioasă protejează credinţele individuale (religioase şi nereligioase).

5. Libertatea conştiinţei serveşte scopului pur utilitar de a proteja instanţele de judecată în acţiunile lor de a defini religia.

Este important să recunoaştem că o serie de aceste teme se bazează pe opinia că nu există niciun motiv pentru a proteja religia doar ca *religie în sine*. Religia este o credinţă, prin urmare fiecare cetăţean are dreptul de a avea propria credinţă, inclusiv credinţă religioasă cu practicile religioase de rigoare. Adică, nu este nimic inerent în a-i acorda religiei un statut special, însă este valabil dreptul de a avea propria credinţă în formă religioasă sau non-religioasă. Prin urmare, religia în sine nu primeşte o protecţie specială, ci statul prin Constituţie, se obligă să respecte şi să protejeze dreptul de a crede al cetăţeanului.

Unii autori sunt preocupaţi nu numai de determinarea locului termenului de conştiinţă în cadrul legislaţiilor, ci şi de faptul că religia merită statutul distinct pe care i l-a acordat statul.

În statele în care sistemele sociale nu au suferit schimbări radicale, trecerea de la o interpretare la alta s-a făcut lent, şi prin urmare, s-a petrecut în mod firesc, astfel încât, toleranţa religioasă, libertatea de religie şi libertatea de conştiinţă nu se contrazic, iar interpretarea acestor termeni e facilitate de cazuistică în SUA şi Canada. Însă, pentru statele Europei de Est, interpretarea conceptelor este puţin mai nuanţată, datorită interpretărilor care au avut loc în vechile sisteme comuniste, care au impus un anumit tip de interpretare doctrinară a libertăţii de religie şi a religiei în sine, dar şi rolul acesteia în societate. Bineînţeles, la o distanţă de 30 de ani de la prăbuşirea sistemelor comuniste din Europa, lucrurile au avansat şi doctrinele practic s-au uniformizat. Însă, evenimentele recente din lumea musulmană, crează dificultăţi în plus pentru universalizarea termenilor legaţi de toleranţa religioasă, libertatea de religie şi libertatea de conştiinţă.

Astfel, există o preocupare exprimată în literatură că prin protejarea directă a religiei se riscă să se favorizeze anumite sisteme de credinţă faţă de altele, ceea ce ar fi neconstituţional. Autorii nu ajung la un consens. Astfel, fiecare dintre aceste cinci teme indicate mai sus, fie direct, fie indirect, se confruntă cu încercările de reconciliere a statutului special acordat religiei în cadrul societăţii şi se străduieşte să creeze un spaţiu constituţional pentru protejarea convingerilor seculare şi celor nereligioase din cadrul textelor constituţiilor.

Aceste teme nu sunt neapărat distincte, un număr de autori combină diferite elemente ale acestora, în cercetările efectuate, într-o varietate de moduri. Cu toate acestea, prin împărţirea efectuată în acest mod, se stabilesc caracteristicile primare a problematicii înţelegerii şi interpretării libertăţii de conştiinţă alături de libertatea de religie. Această diferenţiere de interpretare este în măsură să exprime diferitele elemente pe care s-a înfiinţat literatura juridică ştiinţifică privind libertatea conştiinţei.

Analiza celor 5 teme pe care le relevă dificultăţile de interpretare a *libertăţii de conştiinţă* ne va da posibilitatea de a evalua dacă aceste construcţii teoretice ale conştiinţei au fost reflectate în jurisprudenţa actuală.

Religia ca derivat al conștiinței. În această primă interpretare, libertatea conștiinței reprezintă o categorie sau un drept primar, sub care libertatea religioasă formează o subcategorie. Prin această înțelegere, credințele și angajamentele principale, care sunt numite și convingeri de conștiință, includ atât credințele religioase, cât și cele seculare[4].

Această interpretare presupune, în mod fundamental, că nu există nimic special sau unic în ceea ce privește religia și că aceasta nu ar trebui tratată ca atare: credința religioasă este pur și simplu o manifestare a *conștiinței*. În literatura științifică, această primă interpretare a obținut acceptarea pe scară largă și este cea mai comună trăsătură a teoriilor *libertății de conștiință*.

Dreptul la libertatea religioasă a ajuns la lumina analizelor efectuate de către juriști odată cu creșterea violenței religioase și a intoleranței religioase din secolul al XXI-lea. Multitudinea de religii, se manifestă printr-o creștere a conflictelor. Protecția religiei, precum și protecția față de religie a devenit o necesitate urgentă pentru statele democratice. Drepturile religioase individuale, precum și drepturile religioase de grup și drepturile minorităților religioase trebuie abordate din perspectiva schimbărilor sociale intervenite în ultimile decenii. Astfel, în literatură de specialitate, dar mai cu seamă în articolele științifice se vorbește tot mai mult de necesitatea implementării unei convenții la nivel internațional privind religia, care va avea un efect obligatoriu și juridic asupra tuturor națiunilor. Problema aplicării dreptului la libertatea de religie sau convingeri religioase nu poate fi ignorată. Se face apel la un mecanism juridic mai eficient de aplicare la nivel internațional și regional a unor reglementări care ar oferi religiei un statut. Persoanele fizice, grupurile de persoane și statele trebuie să aibă acces egal la mecanismele de aplicare a dreptului privind libertatea de religie.

Noțiunea de *conștiință*, privită ca un tip de libertate mai cuprinzătoare și mai fundamentală decât *religia* nu este surprinzătoare pentru lumea academică actuală. *Religia* prin natura ei implică exclusivitate și posedă granițe închise cu privire la tipurile de credințe acceptate. În schimb, *conștiința*, prin concentrarea sa asupra credinței și experienței individuale, pare a fi capabilă să fie mai flexibilă. Astfel, conștiința, poate incorpora credințele religioase și cele seculare.

Pe baza acestor ipoteze, această primă interpretare se bazează pe două argumente principale. În primul rând, principiile interpretării statutare și necesitatea utilizării consecvente a limbii în cadrul unui document juridic susțin necesitatea *conștiinței* ca *libertate primordială* și sunt esențiale pentru a stabili *libertatea conștiinței* în contextul mai larg al interpretărilor constituționale. Aceasta conduce la cel de-al doilea argument, și anume că *libertatea conștiinței* ar trebui considerată mai complexă și fundamentală decât *religia*. Prin urmare, stabilim că *religia* și *conștiința* sunt *libertăți distincte și independente*.

Dacă conștiința ar fi pur și simplu înțeleasă ca un descriptor pentru religie, iar religia ca un descriptor al conștiinței, se așteaptă ca cele două să fie legate între ele în textele legislative. Faptul că nu sunt, este demn de remarcat. Această absență a conștiinței ridică întrebarea ce înseamnă *conștiința externă religiei* și stabilește baza fundamentală pentru a considera *conștiința* drept libertatea mai largă bazată pe plasarea ei textuală în tot textul legislativ.

Dincolo de aceste argumente teoretice, susținătorii acestei prime teme găsesc sprijin pentru o lectură mai largă a conștiinței în abordarea mai generalizată a drepturilor și libertăților instanței și se pledează pentru o lectură expansivă a drepturilor pentru a le furniza un conținut atât de substanțial posibil, respectiv trebuie acceptată o înțelegere mai largă a conștiinței[10]. Această înțelegere extinsă a drepturilor cere ca libertatea de conștiința să reprezinte o libertate mai largă și mai cuprinzătoare care să poată proteja toate formele de convingeri morale adânci. În cadrul acestei prime interpretări, religia este considerată a fi exemplul prototip al convingerii conștiinței, mai degrabă decât ca o categorie independentă de credință în sine.

Tot în acest sens, Macklem susține această viziune și sugerează, de asemenea, că, deoarece religia a devenit, în mod evident, mai puțin încorporată în societate, libertatea religioasă a preluat o calitate mai secularâ. În mod specific, autorul notează că, pentru că alte drepturi și libertăți - cum ar fi libertatea de exprimare, conștiință, de asociere și de adunare - acoperă deja o mare parte din conținutul religiei, există foarte puține nevoi de libertate religioasă. Ca atare, "*toată libertatea religioasă pe care se poate pretinde că o acoperă în mod distinct astăzi este comportamentul inspirat din punct de vedere religios sau, mai precis, lipsit de caracter simbolic și astfel nu ar fi protejat de libertatea de expresie*" [5].

Deoarece, prin înțelegerea lui Macklem, libertatea conștiinței protejează credințele de fond care stau la baza religiei, libertatea religioasă devine subsumată ca o libertate secundară a conștiinței. Totuși, este important să recunoaștem sub această primă interpretare că, deși conștiința poate fi văzută ca având un spectru larg de credințe, ea nu este fără limite.

La fel, se susține că *libertatea conștiinței* trebuie să includă anumite *limitări* pentru a evita depășirea acesteia. În mod conștient, aceste limitări tind să fie derivate din restricțiile care au fost introduse în mod convențional asupra libertății religioase.

Acest paradox este parțial, ceea ce a dat naștere celei de-a doua interpretări: **Conștiința ca derivată a religiei.** În timp ce tema primară transmisă în literatura secundară prevede libertatea conștiinței ca libertatea mai largă, această a doua temă acționează ca o foaie directă a acestei interpretări. În cadrul acestui model alternativ, religia este privită ca fiind cea mai importantă libertate, în timp ce libertatea conștiinței reprezintă "*derivatul*"[8].

În loc să fie văzută ca o subcategorie a religiei, totuși, conștiința este prezentată ca fiind dependentă și îndatorată religiei pentru însăși existența sa. Aceste idei, care le găsim cu preponderență la Webber, relevă că interpretarea este susținută și de condițiile istorice în care s-au conturat conceptele de conștiință și religie.

Narațiunea istorică sugerează că libertatea de conștiința, cel puțin așa cum este înțeleasă în cultura occidentală, este o ieșire directă a teologiei

creștine ca concept. Adică, conștiința își are rădăcinile în noțiunile religioase de moralitate și neprihănire. Deși, există divergențe în literatura de specialitate cu privire la faptul dacă libertatea conștiinței ar trebui să suprasolicite în mod legal libertatea religioasă și invers, există puține dezacorduri privind dezvoltarea istorică a conștiinței ca idee filosofică. Literatura, în general, este de acord că, în calitatea sa de concept, conștiința este adânc înrădăcinată în istoria creștină.

De asemenea, menționăm că convingerile religioase nu trebuie să se alinieze în mod necesar cu învățătura autorităților religioase pentru a justifica libertatea religiei, spre deosebire de libertatea conștiinței, care are atât aspecte individuale, cât și colective.

Implicația acestei ipoteze este că individualismul este rezultatul conștiinței. Conform celei de a doua interpretări, conștiință ar trebui înțeleasă ca fiind înrădăcinată în religie, depășind narațiunea istorică. Acest argument se bazează pe două idei principale. În primul rând, această temă nu este de acord cu prima temă descrisă mai sus și apără religia ca o formă distinctă și unică de credință care necesită o protecție specială. În al doilea rând, această temă constată că limitele propuse pentru afirmațiile conștiinței sunt aproape întotdeauna oglindite pe acele limite care au fost în mod tradițional aplicate religiei. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că religia acționează întotdeauna ca punct de referință pentru conștiință. Împreună, aceste două argumente susțin teoria că, libertatea de conștiința este derivată din religie. Webber, în articolul său "*Conținutul ireductibil al libertății religioase*" (2006), constată că "*în ultima vreme a existat o tendință de a defini libertatea religioasă în termeni care nu acordă o valoare deosebită credinței religioase - sunt neutre, cu alte cuvinte, între religie și nonreligie* "[8].

Cu toate acestea, deoarece guvernul și instanțele trebuie să fie neutre în ceea ce privește convingerile, nu se mai pot baza pe justificarea religioasă. Ca atare, există puține raționalizări disponibile pentru apărarea libertății religioase. Așa cum a remarcat Smith, "*angajamentul nostru constituțional față de libertatea religioasă subminează propria sa bază; ea se anulează prin a împiedica guvernul să recunoască și să acționeze în baza unei justificări principiale care să susțină acest angajament* "[7].

Cu toate acestea, realitatea este că, înțelepciunea socială a conștiinței se bazează pe înțelegerea sa asupra religiei și pe importanța înnăscută a credințelor religioase. Fără religie, nu ar exista înțelegerea conștiinței. Ca atare, trebuie să se acorde primatul religiei ca piatră de temelie a conștiinței.

O altă temă ține de: **Conștiința și religia ca libertăți independente**. Această a treia temă, susținută cel mai mult de Ryder (2005) și Haigh and Bowal (2012), prezintă cea mai directă înțelegere a libertății conștiinței. Conform acestei teorii, libertatea conștiinței apără convingerile non-religioase/seculare, în timp ce libertatea religioasă protejează credințele religioase. Așa cum a subliniat Ryder: "*libertatea religioasă*" este ca o scurtă descriere a celor două libertăți fundamentale strâns legate, dar în același timp distincte[6].

Haigh și Bowal (2012) susțin în mod similar viziunea conștiinței ca apărător al credințelor non-religioase. Ei susțin că "*Fără îndoială, religia și conștiința au multe în comun atât din punct de vedere istoric, cât și din punct de vedere teoretic. Dar, într-un sens legal, constituțional, acestea ar trebui tratate separat. Libertatea conștiinței poate funcționa ca o libertate independentă pe deplin realizată, deoarece înțelesul ei este suficient de distinct de "religie"*"[1]. Conform acestor doi autori, abordarea conștiinței reprezintă un hibrid interesant al unui număr de teme diferite.

În timp ce această separare completă a libertății de conștiință și a libertății religioase reprezintă cea mai directă abordare din literatura de specialitate, aceasta constituie și tema cea mai radicală, deoarece propune în esență o întrerupere între conștiință și religie. În mod deosebit, Ryder nu pare să susțină o largă diviziune între conștiință și religie așa cum este propus de Haigh și Bowal.

Conștiința ca apărător al convingerilor individuale. Această a patra temă este strâns aliniată cu cea de-a treia temă și are și unele legături cu prima temă. Libertatea religioasă ar trebui să stabilească "religia ca un set recunoscut de credințe al unei instituții religioase la care reclamantul aderă sincer". Această înțelegere a religiei implică faptul că acele trăsături colective și externe acceptate fac diferența între religie și conștiință și fac o distincție dintre protecția credințelor religioase dincolo de conștiință ca necesitate. Acest argument este susținut de un număr semnificativ de oameni de știință. Așa cum a remarcat Haigh: "*Prin re-gândirea religiei și a libertății religioase ca chestiuni ale sacramentului social, care sunt importante în sine, putem să ținem distincte cele două aspecte ale "conștiinței" și "religiei", fără a face vreun prejudiciu fiecăruia. Altfel, credințele religioase ... ar putea fi protejate de o formă puternică de libertate religioasă instituțională. Cu toate acestea, practicile individuale ale aderenților individuali pot fi mai bine încadrați, în unele cazuri, ca libertăți de conștiință*"[1]. Deoarece discriminarea, prin natura sa, se bazează pe stereotipuri și prejudecăți împotriva grupurilor, nu există loc pentru a proteja convingerile individuale împotriva discriminării. Simbolurile culturale și instituționale și formele de identitate sunt totuși victime ale discriminării[1].

Există totuși o serie de aspecte problematice ale acestei teme. În primul rând, sub această temă există implicații că nu se poate face discriminare pe baza convingerilor non-religioase. Această temă presupune că la nivelul convingerilor non-religioase nu există semne sau simboluri externe prin care să se recunoască și să se facă discriminare. Cu toate acestea, un individ ar putea fi discriminat, pentru ateismul, veganismul sau credințele politice. În al doilea rând, această temă presupune că se poate face o distincție clară între aspectele colective și cele individuale ale religiei. Cu toate acestea, pentru ca o astfel de distincție să existe, ar trebui să presupunem că există doar o singură interpretare oficială a unei religii care să trateze toate dezacordurile cu această narațiune ca abatere. Cu toate acestea, deoarece acest lucru nu este niciodată posibil, există dificultăți practice în încercarea de a distinge între credința

individuală și credința instituțională. Ca atare, în timp ce această temă este elegantă pe hârtie, aceasta suferă de dificultăți profunde de aplicare.

Conștiința ca o libertate utilitară, tema finală și, probabil, cea mai pragmatică, prezentată în literatură este propusă de Macklem în articolul său, "*Libertatea conștiinței și religiei în Canada*"[5]. În acest articol, Macklem stabilește contextul istoric din Canada care a dus la includerea libertății de conștiință în cadrul legislativ. El observă, în special, importanța crescândă a drepturilor omului în timp și contracarează dezvoltarea libertății conștiinței cu libertatea religioasă. El susține că, "*spre deosebire de libertatea religioasă, libertatea conștiinței pare să nu aibă o istorie formală*."

Concluzii. Într-adevăr, de-a lungul timpului, teoreticienii au încercat să ofere definiții și explicații libertății de conștiință și de religie, neajungând la o soluție unică. Chiar dacă aceste concepte au fost trecute și prin prisma istoriei, și cea a filosofiei sau juridică, este lăudabil faptul că, în prezent, majoritatea țărilor democratice utilizează conceptul larg care protejează convingerile religioase, cât și cele nereligioase.

Conștiința este în mare măsură menită să servească drept supapă de presiune pentru libertatea religioasă și aceasta posedă un conținut propriu intrinsec. O metodă comun acceptată pentru a determina ce scop ar trebui să aibă o libertate sau drept este de a examina *intențiile autorilor Constituției*. Importanța conștiinței față de cei care au creat-o pare să fi fost atât de înnăscută, încât s-au făcut puține evaluări cu privire la implicațiile sau posibilele lor aplicări.

Pentru Constituție, relația dintre religie și conștiință a fost atât de esențială, încât a necesitat puține explicații. Această asociație asumată susține sugestia lui Macklemcă, în timp ce conștiința poate proteja convingerile non-religioase, a fost în mare parte inclusă pentru a servi religia.

Împreună, aceste cinci teme oferă blocurile fundamentale pe care a fost construită libertatea conștiinței din literatura secundară. Ele nu reprezintă o anchetă completă a sferei conștiinței așa cum este ea înțeleasă în literatură și nici nu abordează întrebările importante ridicate de mulți dintre acești autori cu privire la ceea ce încă nu este cunoscut despre libertatea conștiinței. Cu toate acestea, aceste teme oferă împreună contextul necesar pentru a începe examinarea declarațiilor făcute de instanțele judecătorești cu privire la libertatea conștiinței și pentru a analiza acele cazuri critice pentru înțelegerea modului în care s-a pus în practică această libertate.

Bibliografie

1. Haigh, R., & Bowal, P. (2012, April 26). Whistleblowing and freedom of conscience: Towards a new legal analysis, disponibil on-line: https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1315&context=clpe

2. English Reformations: Religion, Politics, and Society under the Tudors, https://www.cambridge.org/core/journals/transactions-of-the-royal-historical-society/article/religion/AD2849A2DAF042D12FCAD6B8AF6E9C34

3. Kislowicz, H., Haigh, R., & Ng, A. (2011). Calculations of conscience: The costs and benefits of religious and conscientious freedom. Alberta Law Review, 48(3), 679-714.

4. Maclure, J., & Taylor, C. (2011). Secularism and freedom of conscience. J.M. Todd (Ed.). Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press. Manley-Casimir, M., Manley-Casimir, K., & Wilkinson, A. (2013). Opening exercises and freedom of conscience and religion: A constitutional perspective. Education and Law Journal 22(2), 189-212.

5. Macklem Patrick, Freedom of conscience and religion in Canada, 1984. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1156929

6. Ryder, B. (2005). State neutrality and freedom of conscience and religion. Supreme Court Law Review, 29, 169-199. Sapir, G., & Statman, D. (2005). Why freedom of religion does not include freedom from religion. Law and Philosophy, 24, 467-508.

7. Smith, S. D. (1991). The rise and fall of religious freedom in constitutional discourse. University of Pennsylvania Law Review, 140(1), 149-240.

8. Webber Max, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC571E/um/_Routledge_Classics___Max_Weber-The_Protestant_Ethic_and_the_Spirit_of_Capitalism__Routledge_Classics_-Routledge__2001_.pdf

INFORMAȚIE DESPRE AUTOR:
Alina IORDACHESCU,
doctorandă, USM
e-mail: alina_iordachescu@mail.ru
tel: 069801205

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR:
Alina IORDACHESCU,
PhD student,
State University of Moldova
e-mail: alina_iordachescu@mail.ru
tel: 069801205